

مجله زبان و ادبیات فارسی
دانشگاه سیستان و بلوچستان
سال دوم- پاییز و زمستان ۱۳۸۳

معرفی پیراهن یوسفی: شرح و ترجمه مثنوی معنوی به زبان اردو

دکتر علیم اشرف خان
دانشگاه دهلی

چکیده

در هند توجه خاصی به مثنوی مولانا می‌ذول می‌شود و شرح‌های بسیاری بر آن نوشته شده است. همچنین ترجمه‌هایی از آن به زبان اردو صورت گرفته است. یکی از این ترجمه‌ها پیراهن یوسفی نام دارد که ترجمه‌ای منظوم است. این مقاله سعی دارد تا اطلاعاتی در مورد این ترجمه در اختیار محققان و علاقه‌مندان بگذارد.

واژگان کلیدی: پیراهن یوسفی، شرح، ترجمه، دفتر، تقریظ، مطالعات فرهنگی

مقدمه

از زمان قدیم مثنوی مولانا روم در هند جایگاه خاصی داشته است. در مدارس، مکاتب، دانشگاهها و حتی در مجالس عرفای هند مثنوی خوانی رایج بوده است. افرادی که مثنوی را با علاقه و ذوق می‌خواندند، گاهی اوقات درباره‌ی مطالب آن دچار اشکال می‌شدند. به همین دلیل شارحان و مترجمان مثنوی در هند، "قرآن زبان پهلوی"، را به زبان‌های مختلف ترجمه یا شرح نموده‌اند.

ترجمه های مثنوی گاهی منظوم و گاه منثور هستند. تراجم و شروح چندی شهرت خود را در هند حفظ کرده اند. این نکته هم جالب توجه است که اکثر شروح یا ترجمه هایی که به زبان های اردو یا فارسی انجام شده است از طریق مطبع نولکشور چاپ شده است. پس می توان گفت که خود نشر نولکشور هم نقش مهمی را در اشاعه ترجمه ها و شروح مثنوی معنوی و حتی در متن فارسی آن داشته است. چندی از این شروح را می توان به قرار زیر نام برد:

۱. شرح مثنوی مولانا روم از شاه عبداللطیف معروف به "لطایف معنوی"

۲. شرح مثنوی مولانا روم از مُلاً محمد رضا معروف به مکاشفات رضوی (شش دفتر)

۳. شرح مثنوی مولانا روم از مولوی ولی محمد اکبر آبادی (شش دفتر)

۴. شرح مثنوی مولانا روم از مولانا حسین بن حسن سبزواری معروف به جواهرالاسرار (دفتر اول تا دفتر سوم)

اینها همه شرح و ترجمه منظوم مثنوی معنوی هستند. علاوه بر این تراجم منظوم، ترجمه منثور هم انجام شده است. یکی از شرح ترجمه های منظوم دیگر از مثنوی معنوی شرح مثنوی مولانا روم از مولوی عبدالمجید خان صاحب ساکن بیللی بهیتی (هر شش دفتر) به نام "پیراهن یوسفی" است که من آن را در اینجا معرفی می کنم.

معرفی پیراهن یوسفی: این ترجمه مثنوی مولانا روم در شش جلد کوچک و یک جلد بزرگ، ترجمه، شرح و چاپ شده است، این ترجمه به اهتمام آقای بی بی کپور، دبیر مطبع نولکشور در سال ۱۹۴۷ میلادی یعنی همان سال که هند تجزیه شد، چاپ گردیده است. مترجم و شارح این مثنوی، مولوی محمد یوسف علی شاه چشتی نظامی ولد محمد جلال الدین خان ملقب به بانکی میان چشتی نظامی گلشن آبادی ساکن ملک ملوه می باشد.

در مورد اندازه پیراهن یوسفی باید عرض شود که هر شش دفتر آن در یک مجلد صحافی شده است و اندازه هر صفحه ۲۷×۲۲ سانتی متر است و دارای چهار ستون (حدوداً هر ستون ۳/۵ سانتی متر) می باشد که دو ستون برای متن فارسی و دو ستون برای ترجمه منظوم به اردو اختصاص یافته است. هر صفحه دارای سه حاشیه جداگانه یعنی صفحات شماره طاق دارای حاشیه سمت راست، بالا و پایین و صفحات شماره جفت دارای حاشیه سمت چپ، بالا و پایین (تخمیناً ۳ سانتی متر) می باشد.

پیراهن یوسفی یک جلدی که اینجانب مطالعه نموده ام ناقص الاول است. اولین حکایت که درین کتاب ترجمه شده است: حکایت دوّم از دفتر چهارم به عنوان "مقام توحید" است که شماره صفحه آن "۵" است، این حکایت که حکایت دوّم از دفتر چهارم است با عنوان "حکایت آن واعظ که در آغاز تذکیر دعای ظالمان کردی" آغاز می شود و با بیان اعتقاد یهود و نصارا پیش از بعثت به شان جناب پیغمبر علیه الصلوٰة و السلام و این که نام او را حرز جان کرده و ظهورش را خواهان بودند، تمام می شود. ترجمه منظوم و شرح مثنوی دفتر چهارم تا شماره ۲۰۲، با یک نسخه مترجم که شعر اردو است تکمیل می شود بیت اردوی مترجم این طور ثبت شده است:

اب قلم کو روک تو ای یوسفی زور پر ایا ہی حسن معنوی
چونہا دفتر کہ بنام حق تمام پا نچوین دفتر مین کراب تو کلام

ترجمه فارسی بیت مذکور: ای یوسفی تو خامه خود را متوقف کن زیرا حسن معنوی جلوه گر است. دفتر چهارم را به نام حق تمام کن و درباره دفتر پنجم به سعی و کوشش پرداز. این ترجمه یک جلدی بعد از هر دفتر یک نسخه دارد و بعد از آن دفتر بعدی با فهرست آغاز می شود و شماره های صفحات آن مسلسل نیست بلکه هر دفتر شماره های جداگانه دارد که از شماره یک آغاز می شود. به همین ترتیب دفتر پنجم "با فهرست حقائق و تعلیم"، با عناوین ذیل شروع شده است:

(۱) صفحه (۲) داستان (۳) حقائق به مقام حیرت (۴) تعلیم دفتر پنجم که در جمع دارای پنج قصه است.

دفتر پنجم در مقام حیرت با این بیت آغاز می شود:

شہ حسام الدین کہ نور انجم است طالب آغاز سفر پنجم است
ترجمہ اردو:

شہ حسام الدین کہ نور، انجم گاہی یا نچوین دفتر کی بس خواہش رکھی
دفتر پنجم چنین پایان می یابد:

ہین بجو تریاق فاروق ای غلام تا شوی فاروق دوران والسلام
ترجمہ اردو:

دهو نده ئو تریاق فاروق ای غلام تا هو فاروق زمان تو والسلاام

دفتر پنجم با ابیات تتمه پایان می یابد که چنین است:

اشهب خامه کی روک اب تو لگام که کیا هی تیری راکب نی مقام

جاننا چاهئی هین وه معقولات کو شش جهت کاتاکه افشا راز هو

تا که پوری شش جهت کی سیرهو پنجنن سی بهو نچی نفس ذات کو

بس چهطی اب تو جهت کوکررقم ششن جهت مین تاثری هو بیش و کم

پا نچوین دفتر کو اب کرتوتمام تا چهطی دفتر کاهو آغاز کام

بنده آخرین بیت را به فارسی ترجمه می کنم: تو دفتر پنجم را تمام کن برای این که دفتر

ششم را آغاز کنی. این دفتر حاوی ۲۲۳ صفحه است.

دفتر ششم باز با همان عناوینی که در مورد دفتر پنجم ذکر شد، آغاز می شود. این دفتر در

مقام فقر و فنا و با این بیت آغاز می شود.

ای حیات دل حسام الدین بسی میل می جو شد به قسم سادسی

ترجمه اردو:

ای حیات دل حسام الدین سوا جوش اهتاهی لکهون حصّه چهتا

دفتر ششم دارای هشت حکایت است که در ۲۳۹ صفحه آمده و آخرین حکایت آن

«مَثَل وصیت کردن آن شخص که سه پسر داشت و وصیت کرد که میراث او را به کاهل

ترین اولاد او دهند»، می باشد و با این بیت آغاز می شود:

آن یکی شخصی به وقت مرگ خویش گفته بُد اندر وصیت پیش پیش

ترجمه اردو:

وقت اپنی مرگ کی اش شخصی نی پس وصیت مین کهاتها قبل سی

انجام دفتر ششم عنوان تمثیل دارد و چنین آغاز می شود:

آنچنان که گفت مادر بچه را گر خیالی آیدت در شب فرا

ترجمه اردو:

جیسی اک ماد رنی بچی سی کھا گرخيال آئی تجھی شب مین بُرا
 کہ انجام تمثیل با این بیت است:
 چون فتاد از روزن دل آفتاب ختم شد والله اعلم بالصواب
 ترجمه:

دل کی روزن سی گیا جو آفتاب ختم ہوئی و الله اعلم بالصواب
 قسمت پایانی، "خاتمه" تصنیف پیراهن یوسفی است که با این ابیاتِ اردو شروع
 می‌شود:

شُکر مین اسکی جُحکاتو سر قلم کہ هواعالم مین نی سی تو علم
 خاتمه تصنیف با این بیت تمام می‌شود:

پطه درود اب مصطفی پرتو مُدام الصلوٰۃ و السلام و الصلوٰۃ و السلام
 در حاشیه صفحه آخر یاد داشتی با این عنوان ثبت شده است:

«الحمد لله به عنایت الهی و توجه معنوی به استمداد اخوی حافظ واحد نور خان ترجمه
 لفظی این مثنوی در ظرف چهار سال و شرح مثنوی جمعاً در هشت سال بتاریخ بیست و
 نهم جمادی الثانی ۱۳۰۱ هجری از نبوی اختتام یافت. دولت ظاهری و باطنی حاصل شده و
 در آینده امید وار خیر و برکت، نعمت دینی و دنیوی روز افزون شود.»
 همچنین مترجم و شارح مثنوی در حاشیه توضیح داده است که:
 «۱- معنی از قلم وجود روحی و نعمت عظمی برای تعلیم است.

۲- واحد نور خان برادر من هست که در ترجمه مثنوی معنوی از ابتدای کار تا انتها مرا
 دستگیری کرده است و اگر مدد و کمک او شامل حال من نمی بود این کار به اتمام
 نمی رسید.

۳- من این مثنوی را از ابتدا تا انتها ترجمه لفظی انجام داده ام و این را از آغاز تا
 انجام رعایت کرده ام درین ضمن ناظرین متوجه باشند که در رعایت ترجمه لفظی بنده
 چقدر زحمت کشیده ام.

۴- شکر ارزان شد، این اشاره است در ضمن غیب گویی مولانا روم که بنده در
 دیباچه خودم متذکر آن شده ام.

۵- تاریخ اتمام این ترجمه مثنوی «عجیب و غریب» است بدین معنی که در سال ۱۲۹۷ هجری از راه ابجد و سال ۱۳۰۱ هجری سال تکمیل این مثنوی است. یعنی در ۴ سال این شرح به تکمیل رسید. پس من معتقدم که ناظرین و شائقین محترم، این مثنوی و ترجمه و شرح آن را به دعای خیر یاد می کنند و صله آن همین است. آمین یا رب العالمین.»

اصل ابیات اردو که توضیحات مذکور درباره آنها داده شده است، بدین ترتیب می باشد:

شکر مین اسکی جهکا تو سر قلم	که هوا عالم مین نی سی تو علم
نور واحدنی مددکی بس مری	هی وه واحد نور ظاهر مین اخی
ترجمه لفظی کاجو پیرو هوا	ضیق مین هر وقت دل میر رها
تب مین جانون که شکرارزان هوئی	قافله مصری جولایا یوسفی
بولاهای تف کیا کھون تچهوسی حبیب	اسکی تاریخ هی عجیب اورهی غریب

و اما خصوصیات نسخه ای از پیراهن یوسفی که در اندازه کوچک چاپ گردیده است،

به قرار زیر می باشد:

اندازه آن ۲۳×۱۴ سانتی متر در شش مجلد هست. حدوداً همه جلد ها دارای ۲۵۰ تا ۳۲۵ صفحه است و در سال ۱۹۴۷ به اهتمام آقای بی بی کپور دبیر مطبع نولکشور چاپ شده است. از عهد قدیم معمول بوده و تا حال نیز چنین است که هر کتاب بالعموم و کتاب های عربی، فارسی و اردو بخصوص دارای تقریظ می باشد. این شرح مثنوی که به نام پیراهن یوسفی در این جا معرفی شد هم دارای تقریظ است و تقریظ مفصل آن به زبان اردو به این صورت ثبت شده است:

«تقریظ پیراهن یوسفی ترجمه مثنوی مولوی معنوی چکیده خامه سید جلال صاحب اندرابی

مصحح مطبع:

کو زلیخا که نقد دل دارد یوسفی جلوه کرده در بازار»

درین تقریظ آقای سید جلال مدعی شده است که این ترجمه مولوی محمد یوسف علی شاه یکی از بهترین ترجمه های منظوم مثنوی مولاناست و در بین توصیف و تعریف اردو، بیست دیگری از فارسی در تأیید گفتار خود آورده است:

مپرس از ذوق گفتارم که از لب خون چکید اینجا زبان خود می کشد شمشیر خود گردد شهید اینجا همه عبارات تقریظ مملو از استعارات و تشبیهات است که در نثر مایل به نظم نگاشته شده است. صاحب تقریظ یادآور شده است که عارف معارف حقیقت مولوی محمد یوسف علی شاه گلشن آبادی ساکن ماکوه در طول هشت سال موفق شده است که ترجمه منظوم را با شرح اردو تکمیل کند. نیز وی سعی عمده نموده است که هر بیت مثنوی را در یک بیت کامل اردو ترجمه کند. وی در ترجمه خود دلاویزی نظم را فراموش نکرده است. مترجم و شارح مذکور، این کار خود را "دستنبوی شریعت، هادی طریقت، فجر حقیقت و آئینه عجیب معرفت" دانسته است. مولوی یوسف علی شاه سعی بلیغ برین نموده است که ترجمه و شرح او در بین مثنوی خوانان معروف و مشهور شود.

نتیجه

مثنوی مولانا علاوه بر این که در هند بسیار مورد توجه فارسی دانان بوده به لحاظ اهمیت معنوی آن، بارها به زبان اردو ترجمه و شرح شده این ترجمه ها گاه به صورت منظوم و گاه مثنوی بوده است. پیراهن یوسفی ترجمه و شرحی است که با همت مطبع نولکشور که خدمات ارزنده ای در اشاعه آثار فارسی در هند انجام داده به چاپ رسیده است و مولوی یوسف علی شاه چشتی که خود از خاندان چشتیه و دارای افکار عالی عرفانی بوده آن را به عرصه ظهور آورده است. این اثر در آشنایی اردو زبانان مشتاق با تعالیم عرفانی مولانا بسیار مؤثر بوده است.

منابع

- ۱- اکبرآبادی، مولوی ولی محمد (۱۹۵۱ م.) شرح مثنوی کامل فارسی. مطبع نولکشور.
- ۲- تهنوی، مولانا محمد اشرف علی (۱۹۷۲ م.) کلید مثنوی. سلسله معارف اشرفیه ۲۳. بیرون بوهرگیت. ملتان. پاکستان: اداره تألیفات اشرفیه.
- ۳- چشتی نظامی گلشن آبادی، مولوی محمد یوسف علی شاه (۱۹۴۷ م.) پیراهن یوسفی. به اهتمام بی بی کپور. لکهنو: مطبع نولکشور.
- ۴- شاه عبدالطیف (۱۹۴۲ م.) لطایف معنوی فارسی. لکهنو: مطبع نولکشور.
- ۵- شاه محمد اختر (۱۹۹۸ م.) معارف مثنوی مع رساله دستور تزکیه نفس. اترپرداش: اداره سپرت دیوبند.

